

Privredni razvoj – III dio gradiva

1. Profil privredne razvijenosti Crne Gore

Struktura

Uvod – profil privredne razvijenosti Crne Gore u prvoj polovini XX vijeka

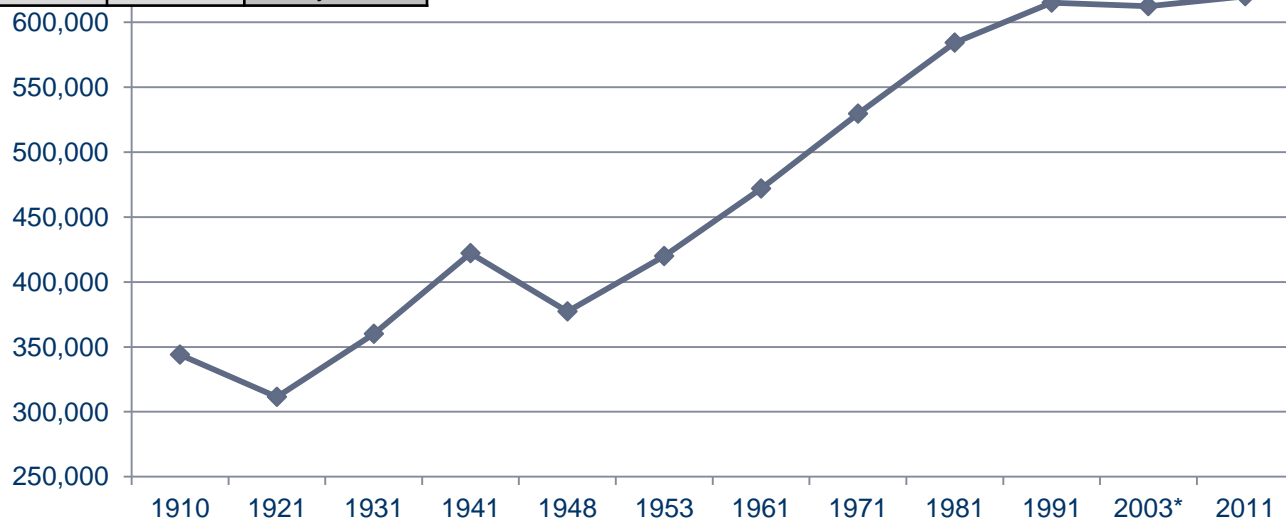
- 1. Profil privredne razvijenosti Crne Gore u poslijeratnom razvojnom periodu Jugoslavije do disolucije SFRJ (1991)**
  - 1.1. Osvrt na razvojni koncept, modele planiranja i strukturne promjene u privredi**
    - 1.1.1. Periodizacija sistema planiranja**
    - 1.1.2. Dinamične strukturne promjene**
    - 1.1.3. Formirane strukturne i prostorne disproporcije**
    - 1.1.4. Posljedice primjenjene razvojne strategije**
- 2. Profil privredne razvijenosti Crne Gore i ograničenja upravljanja razvojem u SRJ (1992-2002)**
  - 2.1. Veličina zemlje kao faktor privrednog razvoja**
  - 2.2. Tranzicija i razvojna ograničenja 90'ih**
  - 2.3. Makroekonomski trendovi tokom tranzicione recesije devedesetih**
  - 2.4. Efekti tranzicione recesije**
- 3. Upravljanje razvojem, strateško planiranje i makroekonomska politika u Crnoj Gori u savremenim uslovima**

Periodizacija

- **Periodizacija razvoja ekonomskog sistema Crne Gore neraskidivo je povezana i obilježena promjenama državno-pravnog statusa zemlje**
- Početak XX vijeka - samostalna i međunarodno priznata država, sa veoma skromnim ekonomskim potencijalima, **1910 – 344.000 st.**
- Poslije Prvog svjetskog rata, njen ekonomski i ukupni društveni razvoj vezuje za sudbinu jugoslovenske zajednice, **1921.** prvi popis – svega **311.000 stanovnika, 1941 – oko 422.000,**
- Od 1918. (do 2003.) razvija se u okviru "**TRI**" **JUGOSLAVIJE** - predratne kraljevine, poslijeratne SFRJ i SR Jugoslavije
- 4.2.2003. godine formirana je Državna zajednica Srbija i Crna Gora
- 21.5.2006. godine – referendum
- 3.6.2006. – Odluka o **nezavisnosti** – Crna Gora, poslije 88 godina, opet postala samostalna i međunarodna priznata država, članica sistema UN
- 15.10.2007. – Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju sa EU
- 19.10.2007. – Ustav Crne Gore

Kretanje ukupnog stanovništva Crne Gore u XX i XXI stoljeću

	STANOVNIŠTVO	Promjena	
1910	344.000		
1921	311.341	-32.659	-9,5%
1931	360.044	48.703	15,6%
1941 (est.)	422.000	61.956	17,2%
1948	377.189	-44.811	-10,6%
1953	419.873	42.684	11,3%
1961	471.894	52.021	12,4%
1971	529.604	57.710	12,2%
1981	584.310	54.706	10,3%
1991	615.035	30.725	5,3%
2003	620.145	5.110	0,8%
2003 (rev.)	612.267	-2.768	-0,5%
2011	620.029	7.762	1,3%

Kraj XIX vijeka: okvir privredne razvijenosti

- 13. juna - 13. jula 1878. godine, **BERLINSKI KONGRES**, priznanje državnosti, udvostručena crnogorska teritorija (Nikšić, Kolašin, Podgorica, Bar, a od 1880. i Ulcinj sa primorskim pojasom do rijeke Bojane)
- Prostorna skučenost, nepovoljna konfiguracija tla, malo obradivih površina, niski prinosi (suše..)
- **Ekstenzivno stočarstvo, znatno manje zemljoradnja**
- U takvim okolnostima ekonomskog razvoja zemlje nijesu se mogli razviti **trgovina i zanatstvo** – oblici privređivanja vezani za gradske aglomeracije i urbano razvijene sredine, kakvih Crna Gora druge polovine XIX vijeka nije imala.
- Knjaževo nastojanje da se otvaranjem **pazara i pazarišta** stvore uslovi za razvoj trgovine i zanatstva, nije moglo dati rezultate. Bez manufakturne tradicije, trgovačkih i zanatlijskih cehova i udruženja, bez tradicije dužničko-povjerilačkih odnosa, bez novčanih zavoda i bankarsko-kreditnih poslova, na crnogorskim pazarima se nije mogla začeti gradska privreda.
- Prihodi koje je država ubirala od poreza (**dacija**), monopola soli i žita i nešto carina (**đumruk**) činili su ukupnu akumulaciju državnog budžeta. Ta sredstva, udružena sa subvencijama godišnje pomoći koju je povremeno slala **Rusija**, predstavljala su ukupni **državni prihod** za sve sfere života i rada, za sve oblasti produkcionih odnosa i privređivanja potrebnih savremenoj građanskoj državi, kakvom je knjaz Nikola zamišljao i želio da stvori Crnu Goru.
- **Ekonomске migracije** - Svi raspoloživi prihodi o kojima je riječ, međutim, nijesu bili dovoljni ni za održavanje golog života crnogorskog stanovništva, pa je konstantno dolazilo do osipanja znatnog procenta življa koje se iseljavalo u druge zemlje, najviše u Srbiju.

Okvir privredne razvijenosti Crne Gore u prvoj polovini XX vijeka

- Akademik Mirčeta Đurović, “Trgovački kapital u Crnoj Gori”
- Trgovački kapital – najvažniji faktor formiranja banaka i industrijskog kapitala
- Većina banaka i industrijskih preduzeća u Crnoj Gori početkom XX vijeka formirana je na bazi akcionarskih društava
- Prodor **stranog kapitala** (iz Italije, Engleske, Holandije i drugih zemalja) otvarao je put razvitku kapitalističkog načina privredjivanja i savremenim metodama akumulacije kapitala
- Početkom XX vijeka zaključeni su novi ili obnovljeni dotadašnji **trgovinski ugovori** sa slijedećim državama: Italijom, Belgijom, Srbijom, Egiptom, Njemačkom, Grčkom, Holandijom, Francuskom, Turskom, Bugarskom, Rusijom, Engleskom, Švajcarskom, Rumunijom i Austro-Ugarskom. Svi ovi ugovori bazirali su se na klauzuli najvećeg povlašćenja (MFN).

Spoljna trgovina

- Jos donošenjem „**ZAKONIKA OBŠTEG CRNOGORSKOG I BRDSKOG**” (1798), iz vremena vladike Petra I Petrovića Njegoša, po prvi put **carina** se uvodi putem nekog propisa, odnosno postaje normativno ustrojen državni instrument. Ovim Zakonikom koji je bio i građanski i krivični, pored ostalog definisali su se međusobni odnosi između ljudi, prodaja imovine, naplata dugova i propisivale kazne za prekršaje i prestupe, veoma stroge, posebno za djela koja su imala krivični karakter.
- Za vrijeme Kralja Nikole donošenjem **Carinskog zakona i Zakona o carinskoj tarifi** dolazi do daljeg razvoja carinskog sistema i carina postaje najvažniji prihod državne kase;
- tek uvođenjem **carinske tarife** na neke proizvode (1903), stvaraju se pretpostavke za unapređenje spoljne trgovine
- Početkom XX vijeka oko 90% **crnogorskog izvoza** ostvarivalo se izvozom **stoke i stočnih proizvoda**, a preostali dio kroz izvoz **duvana i maslinovog ulja**.
- Na strani **uvoza** najznačajnije stavke bile su **žito, tekstilni proizvodi, konfekcija, kolonijalna roba i metalni proizvodi**
- **Spoljnotrgovinska razmjena Crne Gore** sa navedenim zemljama odvijala se u uslovima izraženog robnog deficita, sa stepenom pokrivenosti ispod **30%**.

Razvoj energetskeg sistema

- **19. avgusta 1910. godine**, kada je, povodom krunisanja Nikole I Petrovića, na Cetinju, puštena u rad **prva električna centrala** (mini elektrana snage 110 kW, radila 50 godina, kasnije muzej: izgradila je ugledna firma Emanuela Krausa iz Trsta, osnovano „**Crnogorsko preduzeće za elektriku**“)
- Uskoro se grade i druge **mini-elektrane** po Crnoj Gori - Bar 1913. godine, Kotor 1916. godine, Herceg Novi 1925. godine, Podgorica i Nikšić 1927. godine, Risan 1928. godine, Kolašin 1929. godine, Ulcinj 1930. godine, Zelenika 1935. godine, Perast 1936. godine, Pljevlja 1937. godine, Tivat 1939. godine itd.
- **II faza razvoja elektroenergetskog sistema CG - 1937. godine**, HE „**Podgor**“ (u blizini CT) snage 250 kW, koja i danas proizvodi električnu energiju. Nakon nje izgrađene su: „**Rijeka Mušovića**“ 1950. godine, snage 1,36 MW (1360 kW), „**Slap Zete**“ 1952. godine, snage 1,2 MW i godišnje proizvodnje 6000 GWh, „**Rijeka Crnojevića**“, takođe 1952. godine, snage 754 kW (prilikom puštanja u pogon samo 160 kW) i „**Glava Zete**“ 1955. sa snagom 4,5 MW, koja je jedina sva pod zemljom. Od malih hidroelektrana danas su u pogonu još i „**Lijeva Rijeka**“ i „**Šavnik**“, a ukupna snaga malih HE iznosi 8,5 MW.
- **TREĆA ETAPA RAZVOJA** počinje izgradnjom velike HE „**Perućica**“, koja je u prvoj fazi izgrađenosti puštena u pogon **1960.** godine. Završetkom njene druge i treće faze Crna Gora je ostvarivala značajne viškove električne energije. 1976. - zgrađena je HE „**Piva**“, sa najvišom branom na Balkanu, odnosno jednom od najviših u Evropi (220 m), pa 1982. godine TE „**Pljevlja**“. Time je završena izgradnja proizvodnih pogona današnje Elektroprivrede Crne Gore.
- **Savremena etapa – XXI stoljeće**

- Iako je evidentan proces jačanja robno-novčanih odnosa, razvoj trgovačkog kapitala, prisustvo stranog kapitala, prve koncesije i rast spoljne trgovine, koji je pratila i zaduženost zemlje, ekonomski zamah **nije bio** tako snažan
- početkom XX vijeka u Crnoj Gori još uvijek preovladjivala **naturalna privreda**, sa nerazvijenom industrijom, saobraćajem i trgovinom, da bi **poslije I svjetskog rata** bio razrušen najveći dio (inače skromnih) **industrijskih kapaciteta - Fabrika duvana u Podgorici, Pivara u Nikšiću, Fabrika za preradu vune u Danilovgradu..**
- **U periodu između dva svjetska rata**, industrija, a time i privreda, sporo se razvijala. Nerazvijen finansijski sektor, nedostatak domaćeg kapitala, nedovoljna zainteresovanost stranog kapitala u uslovima slabe saobraćajne povezanosti Crne Gore sa okruženjem, malo stručne RS i organizacionog iskustva u proizvodnji, nepostojanje industrijske tradicije - samo su neki od faktora koji karakterišu ovaj razvojni period.
- Već tada evidentno je **apsolutno i relativno zaostajanje u privrednom razvoju** Crne Gore u odnosu na druge djelove Jugoslavije
- Iako je podignuto **26 industrijskih preduzeća i 11 električnih centrala**, najvažnija djelatnost, pored **zaostale poljoprivredne proizvodnje** sa malim tržišnim viškovima, bila je **primarna prerada drveta**. U tom sektoru angažovao se i strani kapital, koji je slabu saobraćajnu povezanost kompenzirao jeftinom radnom snagom.

- **DRUGI SVJETSKI RAT** donio je nova razaranja i ljudske žrtve. Kada je riječ o raspoloživim ekonomskim potencijalima, najveći dio kapaciteta industrije potpuno je uništen
- Osnovna privredna djelatnost bila je **ekstenzivna poljoprivredna proizvodnja od koje je živjelo 76% stanovništva**, i koja je učestvovala sa 80% u formiranju ukupnog nacionalnog dohotka
- Nekoliko malih električnih centrala, pilana, pogona za proizvodnju cigle i crijepa, Solana u Ulcinju i nekoliko malih fabrika sapuna, duvana i pića, kao i Remontni zavod u Tivtu, sa zastarjelim i oštećenim postrojenjima, predstavljali su jedino **industrijsko jezgro**, koje je kreiralo oko **11% DP**
- Za oko **377.000 stanovnika Crne Gore**, DP/pc iznosio je svega 50\$ - neposredno nakon II svjetskog rata

2. Profil privredne razvijenosti Crne Gore u poslijeratnom razvojnom periodu Jugoslavije do disolucije SFRJ (1991)

1945-1991

- **Relativno i apsolutno zaostajanje Crne Gore** u odnosu na druge krajeve u predratnoj Jugoslaviji, naslijeđeno je, poslije ratnih razaranja, kao svojevrsan razvojni problem i u novoj državi (**“Drugoј” Jugoslaviji**)
- CG – bez iole značajnijih industrijskih kapaciteta i saobraćajno nepovezana
- Razvoj privrede Crne Gore, u okviru privrednog sistema SFRJ, bazirao se na konceptu **industrijalizacije** kao modela razvoja
- **dinamičan privredni rast** - npr.godišnja stopa rasta DP u periodu 1948-1980.g. bila je **5,9%**
- 13,5% obradivih poljoprivrednih površina živjelo preko 71% ukupnog stanovništva.

Druga Jugoslavija

1945-1991

1. Osvrt na razvojni koncept, modele planiranja i strukturne promjene u privredi

1.1. Periodizacija sistema planiranja

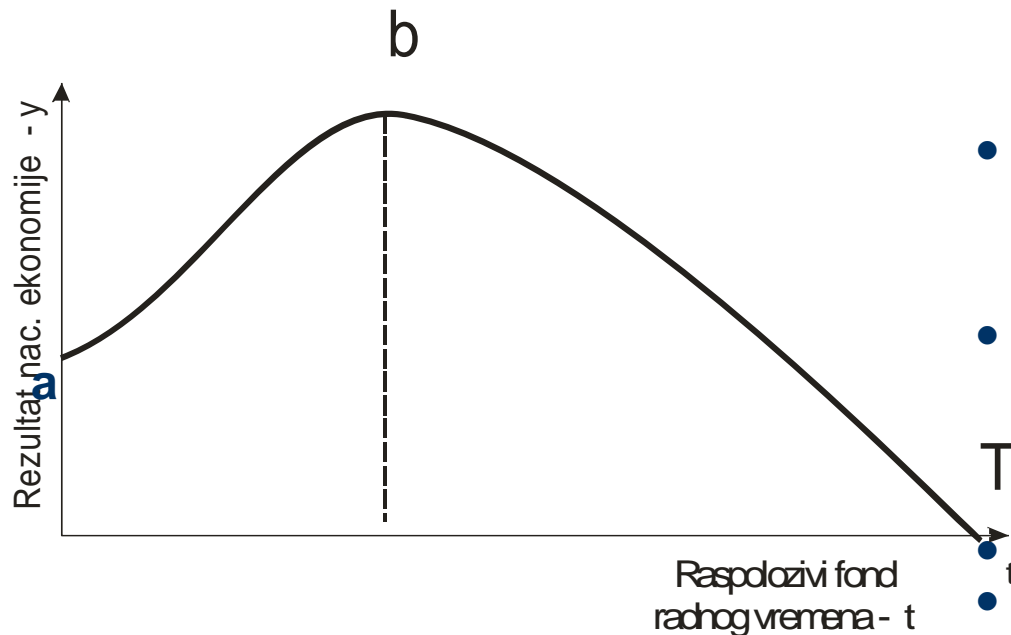
1.2. Dinamične strukturne promjene

1.3. Formirane strukturne i prostorne disproporcije

2.1.1. Periodizacija sistema planiranja i makroekonomskog upravljanja u II YU

1. Prve poslijeratne godine karakterisao je **sistem administrativnog (centralističkog) planiranja**
2. Zakonom o planskom upravljanju privredom 1952.godine prešlo se na tzv. **sistem planiranja globalnih proporcija**
3. (1976) otpočela je treća faza razvoja sistema planiranja – tzv. **sistem dogovornog planiranja**
4. **Uvodjenje decentralizovanog sistema planiranja** kroz privrednu reformu 1988. godine

Johansen: Posljedice rastućih troškova upravljanja (planiranja)

- Rezultat koji postiže određena nacionalna ekonomija Y u određenom periodu, predstavljen je kao **funkcija radnog vremena koje društvo odvaja za plansku djelatnost t od ukupno raspoloživog radnog vremena t .**
- U tački **a**, gdje nema planiranja u društvu, nacionalna ekonomija će, naravno, također ostvariti određeni rezultat.
- Sa povećanjem planske djelatnosti, ekonomski rezultat bi trebao da raste, ali samo do određenog nivoa **b (optimum planske aktivnosti)**, što ne znači da je to istovremeno i maksimum planiranja).
- Od te tačke, veličina Y će prirodno početi da opada, jer se planska funkcija dalje razvija na račun smanjenja fonda radnog vremena u osnovnim djelatnostima.
- U tački **T**, teorijski, kad se svo raspoloživo vrijeme troši na plansku djelatnost, izostaje bilo kakav ekonomski rezultat.

2. 1. 2. Dinamične strukturne promjene

- Proces **industrijalizacije i deagrarizacije** zemlje obilježio je čitav poslijeratni razvojni period
- konstantno povećanje zastupljenosti sektora sekundarnih i tercijarnih djelatnosti, a smanjenje učešća sektora primarnih djelatnosti (42% - 1952, 31,1% - 1960, 14,2% - 1990)

SEKTORI	Udio sektora u Društvenom proizvodu					Udio u Bruto dodatoj vrijednosti	
	1952	1960	1970	1980	1990	2000	2013
Poljoprivreda i šumarstvo	42,6	31,3	17,1	11,1	14,2	12,5	9,8
Industrija	7,4	20	28,6	30,8	35	19,1	13,8
Gradjevinarstvo	20,1	15,9	15,6	14,7	6,8	4,3	5,0
Saobraćaj	4,5	10,8	13,3	15,2	20,9	10,5	4,6
Trgovina	21,9	18,3	22	18,7	13,4	14,1	14,3
Hoteli i restorani			7	4,5	4,7	2,8	7,9
Ostalo	3,5	3,7	4	5	3,7	36,6	44,6
Ukupno	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

U strukturi industrijske proizvodnje, **energetsko-metalurški kompleks** je u 1989.g. dostigao 45% ukupnog fizičkog obima, a **metalna, elektro i hemijska industrija 25%**.

Investicije – industrijski razvoj

- **Investicije u industrijske kapacitete:** ($a+b+c = 4/5$ ukupnih investicija)
  - a) **energetika i metalurgija** – HE Perućica i Piva, TA Pljevlja, Željezara, KAP
  - b) **krupna saobraćajna infrastruktura** - jadranska magistrala, pruga Beograd-Bar i Luka Bar
  - c) **rudnici** - rudnici uglja Pljevlja i Ivangrad, Rudnici crvenog boksita - Nikšić, Rudnici olova i cinka - Pljevlja i Mojkovac
- U strukturi DP Crne Gore u periodu 1952-1982.godine, **investicije** su u prosjeku učestvovala sa čak **52%**, ali uz velika ulaganja, dug period gradnje i nisku efikasnost ulaganja (Željezara počela da radi 1956. godine, KAP osnovan 1960, Luka Bar formalno osnovana 27 juna 1966, Pruga BG-BAR građena je 25 godina, od 1952 do 1976 u etapama...)
- Sa **54%** u strukturi DP u 1980. godini, investicije su u 1989.g. iznosile svega **5,4%** DP.
- Istovremeno, značajno se počela koristiti inostrana akumulacije (ino-zaduživanje).
- **Formirana privredna struktura sporo se diversifikovala i pretežno ekonomski multiplikovala izvan Crne Gore**
- Cilj – saobraćajno povezivanje i izgradnja osnovnih industrijskih kapaciteta
- Ograničenje - veoma niska startna osnova za razvoj

2.1.3. Formirane strukturne i prostorne disproporcije

1. **Strukturna neuskладjenost privrede** (zaostajanje prerađivačke industrije, poljoprivrede i proizvodnje hrane, energetski deficit, niska akumulacija) - usko industrijalizovana, odveć deagrarizovana i nedovoljno razvijena ekonomija
2. **Nedovoljna iskorišćenost prirodnih i stvorenih resursa** (manje od 20% hidropotencijala, slaba iskorišćenost industrijskih kapaciteta, mala upotreba potencijala obradivog zemljišta..)
3. **Nedovoljan nivo funkcionalne integrisanosti prostora** (slaba saobraćajna infrastruktura)
4. **Neravnomjeran regionalni razvoj i demografsko pražnjenje prostora** (1948 – 377.000, 2011 – 620.000 stanovnika)
5. **Nepovoljne promjene u distribuciji stanovništva i strukturi mreže naselja** (industrijalizacija i razvoj tercijarnih djelatnosti – migracije mlađe populacije u urbane centre, pražnjenje sela..)
6. **Nedovoljno razvijena društvena i tehnička infrastruktura**

Početak devedesetih godina XX vijeka definisana su tri karakteristična regiona u Crnoj Gori:

- Relativno gusto naseljen **PRIMORSKI REGION (6 opština)** ima privredu zasnovanu na tercijarnim djelatnostima, koja je obezbjeđivala najviši DP/pc, najvišu stopu naseljenosti i najveći životni standard. Većina aktivnosti distribuirana je linearno duž obale, a u pretežno kontinuirano formiranim naseljima, urbani centri snažnije se ne ističu.
- U **SREDIŠNJEM REGIONU (tzv industrijski region)** - (4) koncentrisan je najveći dio industrije, najbolje poljoprivredno zemljište i glavni centri servisa, kulture i ostalih tercijarnih djelatnosti, isključujući turizam. I pored znatnih ulaganja, DP/pc bio je ispod onog u Primorskom regionu, jer je veći dio investicija usmjeren na bazne, kapitalno intenzivne industrije sa niskom stopom vraćanja uložениh sredstava. Privreda i stanovništvo skoncentrisani su u urbanim zonama Podgorice, Nikšića i Cetinja.
- **SJEVERNI REGION (11 opština, kasnije i Petnjica i Gusinje)**, kao najveći, u ranoj je etapi urbanizacije i industrijalizacije, sa posebno niskim nivoom razvijenosti tercijarnog sektora. Poljoprivreda je, iako angažuje značajan dio stanovništva, nedovoljno razvijena, a ostali prirodni resursi nijesu dovoljno aktivirani. Koncentracije stanovništva su ostvarene u nekoliko urbanih centara formiranih u dolinama Lima, Tare i Čehotine, a dominirajuće planinske oblasti gube svoje stanovništvo.

2.1.4. Posljedice primjenjene razvojne strategije

- 1. Primjenjeni metod industrijalizacije povećao je DP/pc sa 50 \$ (1945) na 2300 \$ (1989)**
  - Značajan, ali ne i dovoljan ekonomski prosperitet u poslijeratnom razvojnom periodu (preindustrijalizovana i “teška” privredna struktura)
  - Navedeni glavni pravci privrednog razvoja Crne Gore bili su predodređeni pretežnim dijelom: raspoloživom sirovinsko - energetsom bazom, izgrađenim objektima infrastrukture, kapacitetima za industrijsku proizvodnju i preradu, ljudskim potencijalom, akumulativnom sposobnošću privrede, podobnošću struktura za primjenu tehničkog progresa i tehnoloških inovacija, ali i izborom i mogućnostima implementacije izabrane strategije razvoja (centralizacija makromenadžmenta).

DP - BDP

- **DP po konceptu „materijalne proizvodnje” (privrednih bilansa)**, koji je bio važeći u prethodnom sistemu, obuhvatao je samo tržišnu vrijednost dobara i „proizvodnih” usluga; **tržišna vrijednost „neproizvodnih” usluga** bila je isključena iz obuhvata, što je činilo ovu obračunsku vrijednost znatno manjom u odnosu na BDP i teže uporedivom sa modelom današnjeg obračuna, posebno imajući u vidu da se u strukturi formiranja BDP udio sektora usluga, posebno neproizvodnih, konstantno povećava.
- U obračun DP po metodu privrednih bilansa ulaze samo tzv. **proizvodne djelatnosti** (poljoprivreda, šumarstvo, industrija, građevinarstvo, saobraćaj, trgovina, turizam proizvodno zanatstvo, proizvodni dio komunalnih djelatnosti i finansijske i druge usluge).
- Tzv. **neproizvodne djelatnosti**, po ovom modelu, ne predstavljaju izvor formiranja DP (uslužni dio zanatstva, neproizvodni dio komunalnih djelatnosti, obrazovanje, kultura, zdravstvena i socijalna zaštita, ostale društvene djelatnosti i djelatnosti društveno-političkih zajednica i organizacija).
- Neproizvodne djelatnosti, po konceptu nacionalnih računa, ulaze u vrijednost BDP.

...Posljedice primjenjene razvojne strategije

2. proizvodnja sredstava za reprodukciju za tržište SFRJ (visoka “interna” zavisnost)

- **Formirana ekonomska struktura, koja je nastala kao opšte-društvena potreba razvoja SFRJ u doba donošenja investicionih odluka o izgradnji energetske i metalurške objekata, a kasnije privredne infrastrukture, tada se ispoljila - snagom objektivnog činioca - kao graničnik razvoja** (metalurški kompleks kao intenzivni potrošač električne energije, izostanak daljih ulaganja u kapacitete za proizvodnju električne energije, tehnički sistemi koji iziskuju visoke troškove tekućeg i investicionog održavanja, niska iskorišćenost kapaciteta, latentna nezaposlenost...)
- **Glavni industrijski kapaciteti izgrađeni su radi reprodukcione potrošnje u SFRJ**, dok savremeni ekonomski sistemi protežiraju otvorenost, liberalizaciju, tj. izvoznju orijentaciju privrede.
- Drugim riječima, struktura privrede Crne Gore na pragu devedesetih XX stoljeca (ne uključujući nova razvojna ograničenja koja će tek uslijediti), bila je **izrazito neprilagođena prema unutrašnjoj i spoljnoj tržišnoj tražnji**, što se značajno odražavalo i na deviznu poziciju Crne Gore, sa negativnim posljedicama na mogućnost obezbjeđivanja dopunske akumulacije.

...Posljedice primjenjene razvojne strategije

3. visoka zavisnost od domaćeg (YU) tržišta

- Crna Gora je, više nego bilo koja druga republika, bila upućena na tržište ostalih republika. Svoje proizvode plasirala je na tržištu drugih republika čak 48,5%, a gotovo najmanje svojih roba izvozila (svega 9,1%).

Matrica medjurepubličke robne razmjene u SFRJ (1986)

Prodavac	Kupac							
	BiH	CG	Hrvatska	Makedonija	Slovenija	Srbija	Svega van matične republike	Izvoz
BiH	50,7	1.8	11.4	2.0	6.2	15.9	37.4	11.9
Crna Gora	9.5	42.4	5.2	3.6	3.2	27.1	48.5	9.1
Hrvatska	7.7	1.2	50.5	1.8	10.8	12.5	34.0	15.5
Makedonija	4.5	2.0	7.9	49.6	5.7	21.9	41.9	8.5
Slovenija	5.1	0.7	15.6	1.8	43.5	13.5	33.8	19.7
Srbija	10.6	3.6	13.5	6.0	8.8	47.5	42.4	10.1

...Posljedice primjenjene razvojne strategije

3. visoka uvozna zavisnost, nedovoljna izvozna orjentisanost

- **Stepen otvorenosti 57%**
- **Sklonost robnom izvozu 18%; ukupna izvozna orjentacija (robe i usluge u DP) – 38%**
- **koeficijent uvozne zavisnosti: 0,5 (Uvoz sirovina / izvoz roba.**

- **78%** u strukturi robnog uvoza su **sirovine i repromaterijali**. Veoma visoka uvozna zavisnost, koju je teško supstituisati domaćom proizvodnjom. Pojedina preduzeća imala su ovaj koeficijent i preko **2**.

- nesklad izmedju visoke uvozne zavisnosti, nedovoljne izvozne orjentisanosti i nedovoljne fleksibilnosti naših izvoznika (konkurentnost, brza prilagodjavanja, strategija osvajanja novih tržišta i dr.)

...Posljedice primjenjene razvojne strategije

4. **Slom prethodno primjenjenog modela centralističkog upravljanja razvojem i sve negativne konotacije koje proces planiranja privrednog razvoja nosi is tog perioda - obesmisli su bilo kakvo kreiranje razvojne strategije u uslovima tranzicione recesije, ekonomske izolacije, eskalacije sukoba na prostoru bivše SFRJ i rastuće neizvjesnosti**
- makroekonomsko planiranje, kao recidiv prošlosti, u potpunosti se zanemaruje; međutim, u periodu **ekonomskih sankcija**, koje su kreirale potpuno “neekonomski” tržišni ambijent, fokus planiranja bio je praćenje analize robnih bilansa, održanje snabdjevenosti tržišta, očuvanje osnovnih infrastrukturnih sistema i jačanje socijalne funkcije države
  - **apsurd**: mnogi ekonomski indikatori, pod kojima je propao Markovićev Program ekonomskih reformi 1988.godine (realni ekonomski model za spas SFRJ), nakon tranzicione recesije devedesetih godina, daleko su od ostvarenih na pragu XX stoljeća
  - **Spomenimo samo neke u 1989.g.:** DP - 1.406,9 mil \$ (DP privatnog sektora učestvovao je sa 11% u DP, a zapošljavao 5.200 od ukupno registrovanih 165.000 zaposlenih (od toga 131.500 u privredi); registrovana nezaposlenost – 46.500 radnika; DP-pc – 2.300\$

Suficit!

Crna Gora - Uvoz i izvoz roba i usluga u 1989.g.

Izvoz roba:	263,0	Uvoz roba:	172,0
KAP 138,8, Željezara 22,3 Obod 18,3 , ostali 83,6		KAP 44,8, Željezara 38,0 Obod 19,5, ostali 69,7	
prihodi od usluga[1]:	279,6	Rashodi od usluga	77,0
- turizam [2] 130,0 - transport 123,6 - ostalo 26,0			
Izvoz roba i usluga	542,6	Uvoz roba i usluga	249,0

[1]) Crna Gora je putem nerobnog (usluznog) sektora ostvarivala značajan suficit u razmjeni sa inostranstvom (prihodi od turizma i pomorskog saobraćaja blizu 90%);

[2]) 3000 noćenja stranih gostiju (31% ukupno ostvarenog prometa)

Željezara i Obod su primjeri velikih domaćih sistema koji su bili orjentisani na plasman na jugoslovensko tržište, a sa visokom uvoznom zavisnošću i niskim nivoom konkurentnosti za bilo kakvu strategiju izlaska na inostrana tržišta

3. Profil privredne razvijenosti Crne Gore i ograničenja upravljanja razvojem u SRJ (1992-2002)

- Osnovni uporedni pokazatelji Srbije i Crne Gore (1992)

Pokazatelj	Srbija		Crna Gora	
Teritorija (u km ²)	88.361	86,5%	13.812	13,5%
Stanovništvo (1991, u 000) Ukupno: 10,3 mil	9.885	93,9%	615	6,6%
DP	95,1%		4,9%	
Zaposlenost	93,9%		6,1%	

- 27. aprila 1992. godine, usvojen Ustav i proglašena SR Jugoslavija
- postojalo **57 država koje su po broju stanovnika i teritoriji bile manje od SRJ**
- **“trostruka tranzicija”** :
  - a) tranzicija u savremeni tržišni sistem,
  - b) tranzicija u novu dimenziju i strukturu privrede, i
  - c) tranzicija ka novim tržištima (gubitak starih i kreiranje novih tržišta).

3.1. Veličina zemlje kao faktoraprivrednog razvoja

- Mali, otvoren, liberalizovan, eurizovan ekonomski sistem
- Strategija otvorene privrede, privlačenja stranih investicija i održivog razvoja
- Regionalne integracije
- Integracije u evropske i evroatlanske strukture

2015. godina

Zemlja	Površina km ²	br. stanovnika	BDP mlrd €	GDP/pc u €
Luksemburg	2.586	563.000	51,2	80.800
Island	103.000	300.000	15,1	45.800
Kipar*	5.895	847.000	17,6	20.800
Malta	316	429.000	8,8	18.400
Estonija	45.226	1.313.00	20,3	13.300

^[1] Podaci se odnose na Grčki dio Kipra

3.2. Položaj male zemlje u globalnoj ekonomiji

PREDNOSTI (Strengths)

- sposobnost za bolje i brže prilagođavanje (fleksibilnost, brzina prilagođavanja, uz izbor prave razvojne strategije i politike);
- prednosti jednog malog socijalnog i političkog područja u kome se socijalna (kulturna i religiozna) kohezija lakše postiže, politika se bolje sprovodi, a sistem je stabilan;
- nedostatak odgovornosti za međunarodni poredak;
- povećan značaj dobiti od boljeg obrazovnog sistema, zbog povećanja značaja humanog kapitala povezanosti ljudi kao važnog razvojnog faktora;
- kompjuterizacija i telekomunikacije su relativno snažnije oružje za male firme i zemlje;
- bolje mogućnosti za specijalizaciju (dobiti od međunarodne trgovine, strana ulaganja);

MOGUĆNOSTI (Opportunities)

- jačanje demokratije u svijetu otvorilo je mogućnosti za stvaranje mnogo malih, novih država koje traže svoje mjesto u kreiranju novog svjetskog poretka;
- raznovrsnim vidovima integracije sa drugim zemljama, male zemlje kompenziraju slabu sigurnosnu poziciju;
- relativno slabljenje značaja vojne nad ekonomskom moći daje malim zemljama šansu da povećaju svoj uticaj u međunarodnim odnosima, ukoliko imaju potencijal koji uz dobru razvojnu strategiju "obećava" ekonomski rast;
- postizanje uticajne pozicije u jednom (specijalizovanom) području, dobijajući na taj način uticaj, posredno, i na drugim područjima;
- mogućnost za brzo prilagođavanje i bolje predviđanje;
- bolji pristup svjetskim tržištima kao rezultat liberalizacije međunarodne trgovine. Kvalitetniji intenzivniji izlazak na svjetsko tržište kompenzira nedovoljnu apsorpcionu moć malog domaće tržišta;
- korist od imputacije naučno-istraživačkih dostignuća drugih (free rider efekat). Brza imputacija tehnoloških lidera zbog veoma brzih tehnoloških promjena. Male zemlje mogu na taj način umnogom poboljšati svoje ukupne ekonomske efekte;
- globalizacijom (prvenstveno preko stranih direktnih investicija i strateških saveza) rješava se problem disekonomije obima i omogućava se pristup znanju koje posjeduju drugi;
- smanjenje transportnih i komunikacionih troškova danas omogućava malim zemljama participaciju u globalnoj ekonomiji, takođe i u područjima koja su, do skora, bila rezervisana samo za velike zemlje;
- povećanje značaja kreativne imovine takođe je u korist malih zemalja. Kapaciteti malih zemalja da stvore ovakvu imovinu su relativno jači nego što je to slučaj sa prirodnom ili fizičkom imovinom;
- primjena fleksibilne tehnologije smanjuje relativna značaj ekonomije obima i konačno, ali ne manje bitno,
- pristup integrisanim finansijskim tržištima predstavlja izuzetnu razvojnu šansu (posebno u kratkom srednjem roku) za prevazilaženje ograničenog obima nacionalne štednje

SLABOSTI (Weaknesses)

- slaba pozicija u međunarodnim odnosima koja je prouzrokovana nedostatkom raznih vrsta moći (uticaja);
- spoljnopolitički sistem i uslovi (stope rasta, tržišna tražnja...) kreiraju zavisnost;
- limitirajući finansijski fondovi i stoga i istraživačko-razvojni kapaciteti. Nema mogućnosti za ambicioznije inovaciono-vodeće strategije;
- laka monopolizacija lokalne industrije i
- slabe mogućnosti za razvopravnu saradnju u strategijskim savezima koji predstavljaju sve značajniji modalitet međunarodnih integracija

PRIJETNJE (Threats)

- erozija suvereniteta sa svim njenim posljedicama na političku i kulturnu autonomiju (iskušenja kulturne homogenizacije);
- sigurnosni rizici, manja otpornost na spoljnopolitičke uticaje, visoka zavisnost od spoljnjih uslova;
- oligopolizacija svjetskog tržišta na kom velike sile imaju tu prednost da nameću cijene i postavljaju opšte uslove;
- homogenizacija potrošačkih modela koja povećava disekonomiju ovima;

3. 3. Tranzicija i razvojna ograničenja devedesetih godina XX vijeka

Tranzicija sistema obuhvatala je pet programa:

- makroekonomska stabilizacija i kontrola,
  - izgradnja tržišnog privrednog sistema,
  - liberalizacija cijena i spoljne trgovine,
  - privatizacija i prestrukturiranje i
  - eksterna finansijska podrška
-
- **Cilj:** izgradnja otvorene tržišne privrede sa dominantnim učešćem privatnog vlasništva i visokim nivoom konkurencije
-
- **Postepeno, tranzicija prerasta u EI!**

Ključna iskušenja tranzicije

1. **Prvo iskušenje** - Snaga promjena koje tranzicija donosi (tranzicija – radikalni prelaz)
2. **Drugo iskušenje**: raspad zemlje i rat u okruženju
  - disolucija SFRJ, secesija bivših jugoslovenskih republika – Slovenije, Hrvatske, Makedonije (1990); rat u Hrvatskoj (1991) a zatim i u BiH (1992)
  - Za usko industrijalizovanu, nerazuđenu i odveć deagrarizovanu privrednu strukturu Crne Gore, naglo i potpuno prekidanje tako intenzivnih privrednih i poslovnih veza sa pomenutim jugoslovenskim republikama, veoma je poremetilo i destabilizovalo njene ukupne privredne, pa i društvene tokove (poznato je da se crnogorska privreda razvijala decenijama tako da je dominantno bila u funkciji strateških pravaca razvoja Jugoslavije, i da je preko 90% svojih strateških industrijskih proizvoda plasirala izvan sopstvenog područja)
  - brojni objekti izgrađeni za tržište od 25 miliona potrošača, suočeni su sa skoro desetostruko manjom tražnjom (10 miliona stanovnika SRJ sa 1/3 njihovog dohotka u 1993.godini u odnosu na onaj iz 1989.godine).

Ekonomске sankcije, NATO intervencija

- **Treće iskušnje**: je poslije uvođenja ekonomske blokade, prvo EU 1991.godine, a potom SB UN 1992.godine.
- Po obimu mala, a po sektorskoj i granskoj strukturi nerazučena, privreda Crne Gore je bila i ostala veoma uvozno-izvozno zavisna. Takva zavisnost se ne odnosi samo na vitalne industrijske grane, kao što su crna i obojena metalurgija, elektroindustrija, mašinogradnja, tekstilna industrija i dr., već i na pomorsku privredu, turizam, građevinarstvo, te uvoz nafte i naftnih derivata
- **Četvrto iskušnje**, koje je uslijedilo poslije višegodišnjeg negativnog dejstva medjunarodnih sankcija, svakako je i NATO intervencija na privredu i društvo SRJ

Specifičnosti ekonomskog sistema i problemi makroekonomskog upravljanja

- **Peto iskušenje:** Jugoslovenska zajednica postala je problematičan državno-pravni, politički i ekonomski okvir za realizaciju tekuće i razvojne politike u Crnoj Gori (dva talasa hiperinflacije 1993 i 1999), koja je izlaz tražila u postepenom kreiranju sopstvenih institucija, zakonske regulative, programa ekonomskih reformi i postepenom osamostaljenju u kreiranju i sprovođenju ekonomske politike (posebno u monetarnoj sferi, spoljnoj trgovini, carinskom i poreskom sistemu).

3.4. Makroekonomski trendovi tokom tranzicione recesije devedesetih

- Dramatično opadanje svih osnovnih pokazatelja socio-ekonomskog razvoja Crne Gore u periodu do 1994.godine, kao i njihov spori oporavak narednih godina
- **Negativni efekti:** raspada ekonomskog prostora bivše SFRJ, sankcija UN, grešaka makroekonomske politike (hiperinflacija) i NATO intervencija, na privredu Crne Gore (i SRJ u cjelini) ispoljili su se u vidu pada društvenog proizvoda, izgubljenog privrednog rasta, neostvarenog izvoza roba i prihoda od ino turizma, umanjenih doznaka i prihoda od saobraćaja, gotovo potpunog gubljenja flote pomorskih kompanija, zastoja u prilivu kapitala i novih tehnologija, rastu nezaposlenosti itd. Uticali su, u krajnjoj konsekvenci, i na značajan pad ukupnog životnog standarda stanovništva.

DP Crne Gore 1990-2000, stope rasta pojedinih sektora, inflacija

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
DP (u mil.\$)	1259	1125,9	821,9	524,2	549,3	561,4	751,7	763	786	727,1	817,6
indeks DP (preth.god.=100)	-10,5	-10,6	-27,0	-35,0	4,8	2,2	33,9	1,5	3	-7,5	12,45
DP per capita (u \$)	2.055	1.826	1.317	830	864	879	1.169	1.178	1.208	1.110	1.242
indeks DP/ pc	-10,7	-11,2	-27,9	-37,0	4,0	2,2	33,9	1,08	2,5	-8,1	11,8
Stope rasta ind.proizvonje	-16,6	-13,2	-20,0	- 43,0	-8,5	-21,3	47,6	0,3	-0,3	-7,6	3,7
Stope rasta polj. proiz.	-1,4	6,6	-14,0	-12,4	6,7	3,6	3,9	8,9	-0,5	2,0	0,0
Stopa rasta - šumarstvo	-17,3	-12,2	14,0	-25,0	26,7	9,5	-11,4	-29,3	-8,5	8,5	21,5
Stapa rasta – građevin.	-17,2	-5,8	-25,2	-22,9	-3,9	-8,9	4,8	-17,9	-8,9	-6,5	-6,3
Stopa rasta saobraćaja	12,6	-14,8	-27,6	-60,1	-12,5	-5,7	190,4	12,8	26,6	-24,3	34,9
Stopa rasta turiz. I ug.	-6,0	-46,1	-45,4	17,5	35,5	-3,8	9,2	4,4	-5,2	-55,4	56,6
Stopa rasta u trgov. nm	-7,0	-16,9	-61,2	-88,5	71,9	35,6	13,2	12,5	-13,8	18,7	7,8
Cijene na malo	622	116	9972	hip.	0*	79,8	82,4	20,0	27,6	60,1	24,8

U 2000.godini, nivo DP predstavlja 60% DP ostvarenog u 1989.godini, ali je u tom DP sada već oko 37% DP privatnog sektora privrede u 2000.g. u odnosu na 1989.g. industrijska proizvodnja realizovana je na nivou od svega 43,5% onog iz 1989.g. (jedino elektroprivreda bilježi rast od 8%),

poljoprivreda 96,3%, šumarstvo 64,5%, građevinarstvo svega 25,7%, saobraćaj 74,5%, trgovina 29,8%, turizam i ugostiteljstvo 26,5%. Oporavak se odvija veoma sporo

Zaposlenost, nezaposlenost i prosječna zarada

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Zaposl. u privredi (000)	127,9	112,7	104,3	98,6	97,7	93,1	92,4	85,6	84,4	80,4	77,7	76,6
Zaposl. u neprivredi (000)	31,4	30,1	29,3	30,3	31,1	32,2	32,7	33,8	34,1	34,9	36,1	37,5
Ukupno-privreda, neprivreda (000)	159.3	142.7	133.5	130.9	128.7	125.3	125.1	121.2	118.2	115.3	113.8	114.1
Zaposl. u priv.sektor.(000) ^[2]	10,2	12,4	16,5	17,0	20,1	21,9	21,9	23	25	26	28,9	30,0
Uk. broj nezaposlenih (000)	53,7	61,4	64,6	63,5	56,8	56,6	60,7	64,8	68,9	79,8	81,1	80,6
Odnos nezaposlenih i zaposlenih	31.7	39.6	43.0	43.5	38.1	38.5	41.3	45.5	48.0	56.5	56.8	56.1
prosječna zarada (DM)	-	-	-	-	108	126	188	226	194	152	188	218,0
broj penzionera	74,2	81,3	71,0	71,5	72,6	74,6	78,6	80,8	81,9	83,6	85,0	86,3

^[2]) Zbirno uzeti zaposleni u malim i srednjim preduzećima, u radnjama i vlasnici radnji;
 U 2000.g. - 28.871 zaposlenih u privatnom sektoru (20.069 u privatnim preduzećima, 8.802 u radnjama);
 Privatni sektor već kreira preko 35% BDP (procjena)

Pokazatelji uvoza i izvoza u Crnoj Gori 1990-2000

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Izvoz (u mil.\$)	516	320,5	234,4	216,3	85,2	82,6	151	199,3	284,4	226	259,3
Stope rasta izvoza	-7,4	-37,9	-26,9	-7,7	-60,6	-3,1	82,7	32,1	42,6	-204	14,5
Izvoz u % od DP	40,9	28,5	28,5	41,3	15,5	14,7	20,0	26,1	36,2	31,1	31,7
Uvoz (u mil.\$)	278	260	245	184	87	130	278	326	375	390	396
Stope rasta uvoza	11,9	-6,7	-5,6	-24,8	-52,8	49,7	114	17,1	15,1	4,0	1,4
Uvoz u % od DP (uvozna zavisnost)	22,1	23,1	29,9	35,2	15,8	23,2	37,1	42,8	47,8	53,8	48,4
pokrivenost uvoza izvozom	185	123	95	117	97	63	54	61	75	58	65
uvoz i izvoz u DP (otvorenost privrede)	63,0	51,6	58,4	76,5	31,3	37,9	57,1	68,9	84,0	84,9	80,1

Izvoz sirovog aluminijuma predstavljao je blizu 90% u strukturi izvoza roba; ostalo: otpaci i ostaci od bakra i aluminijuma, sirove govedje kože, rezana drvena gradja i elementi za namještaj, vino, pivo, proizvodi crne metalurgije i dr.

Proizvodi više faze prerade imaju mnoge veće prepreke za (povratak) proboj na Svjetsko tržište

3.5. Efekti tranzicione recesije

- **smanjenje obima ukupne privredne aktivnosti i realizovane proizvodnje**
- visoka nezaposlenost, smanjenje zaposlenosti, razorno dejstvo inflacije i pogoršanje strukture i obima ukupnog uvoza i izvoza, tj. negativan spoljnotrgovinski bilans (problemi u pogledu eksterne likvidnosti, tekućeg plaćanja uvoza, što se posebno odražavalo na snabdijevanje energentima).
- **Pad životnog standarda** - 20% siromašnih, 50% u zoni ekonomske ugroženosti
- **Pad društvenog standarda** - zdravstvo, obrazovanje, stanovanje, kultura
- Tranziciona recesija manifestovala se i u pogoršanju socijalne sigurnosti građana, urušavanju **sistema vrijednosti**, uz porast kriminala i korupcije u društvu, kao i porast sive ekonomije

4. Upravljanje razvojem, strateško planiranje i makroekonomska politika u CG u savremenim uslovima

- **Nejasan okvir makroekonomskog upravljanja razvojem i izostanak koordinacije ekonomske i razvojne politike** na nivou Federacije, odnosno između njenih članica, kreirao je dodatne probleme u funkcionisanju unutrašnjeg tržišta
- **Robni promet, "polugranični" režimi, administrativna ograničenja**, problemi sa platnim prometom), usporavanje priliva neophodne eksterne finansijske podrške, otežano komuniciranje sa međunarodnim ekonomskim i finansijskim organizacijama, otežano funkcionisanje i ulaganje u aerodrome u Crnoj Gori, ulaganje u održavanje željezničke infrastrukture, otežanu realizaciju teško obnovljenih aranžmana sa tur-operatorima (neusaglašeni vizni režimi), itd.
- DEM, (Euro), spoljnotrgovinska i carinska politika (56 proizvoda)...
- **14. marta 2002.** – Sporazum o principima uređenja odnosa Srbije i Crne Gore (Beogradski sporazum)

Srbija i Crna Gora (4.2.2003 – 21.5.2006)

- **4. februara 2003.godine formirana Državna zajednica Srbija i Crna Gora (Ustavna povelja)**, koja je u narednom **trogodišnjem periodu** trebala proći test održivosti i funkcionalnosti ili dati pravo da jedna od država članica dvočlane državne zajednice organizuje referendum po pitanju nezavisnosti
- AP za uređenje ekonomskih odnosa Srbije i Crne Gore (avgust 2003, **Ekonomska povelja**)
- **Dva ekonomska sistema – Zakon o harmonizaciji ekonomskih sistema** (avgust 2003, tzv. “Ekonomska povelja”), kontribucije u budžet SCG za mali broj zajedničkih nadležnosti na nivou DZ
- **Dva ekonomska sistema** - različite ekonomske strukture, dva monetarna sistema sa različitim valutama, dva carinska sistema sa različitim nivoom carinske zaštite, odnosno dva ekonomska sistema sa visokim stepenom autonomnosti u kreiranju strateških pravaca razvoja i gotovo samostalnim vođenjem ekonomskih politika u državama članicama, kao i sa veoma preciznim u znatno suženim obimom zajedničkih nadležnosti na nivou Državne zajednice
- Uvođenje DM (1999) i EUR (2002)
- Agenda ekonomskih reformi 2003-2005 (2007)
- Nezavisnost, referendum, 21.5.2006.
- SSP 15.10.2007, NPI 2008 - 2012

Faze reformi

- Nakon okončanja tzv. **PRVE GENERACIJE REFORMI** (privatizacija, unutrašnja cjenovna i spoljnoekonomska liberalizacija, makroekonomska stabilizacija – u okviru SCG), prelaskom iz niže razvojne faze (1000 \$ – 3000 \$ BDP/pc) u višu razvojnu fazu (3000 \$ - 9000 \$ BDP/pc).
- Crna Gora istovremeno uspješno sprovodi **DRUGU GENERACIJU REFORMI, OD MAJA 2006** (zaokruživanje sopstvenog pravnog sistema, puna izgradnja i efikasno funkcionisanje tržišnih institucija, koordinacija ekonomskih politika).
- **TREĆA GENERACIJA REFORMI** mogla bi se definisati kao proces evropskih integracija i suštinski rast konkurentnosti crnogorske ekonomije kao odgovor na izazove ekonomske krize.

OPIS	2001.	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.
BDP, mird EUR	1,295	1,360	1,510	1,670	1,815	2,149	2,680	3.086
BDP, realni rast u %	1,1	1,9	2,5	4,4	4,2	8,6	10,7	6,9
BDP/pc u €	2.113	2.208	2.435	2.684	2.912	3.343	4.280	4.908
Industrijska proizvodnja	-0,7	0,6	2,4	13,8	-1,9	1	0,1	-2
Izvoz roba, mil. €	235,2	309,6	270,6	452,1	369,3	441,1	483,4	450,4
Uvoz roba, mil. €	722,4	742,8	629,9	868,6	1.042,8	1457,3	2027,8	2.475,7
Robni bilans	-487,2	-433,2	359,3	-416,5	-673,5	-1.016,2	-1.544,4	-2.025,3
Budž-deficit/suficit /%BDP	-1,6	-2,1	-3,29	-2,18	-2,1	3,4	6,6	0,5
FDI, mil. €	4,7	76,4	43,8	52,6	393	644,3	567,8	581,9
Inflacija	22,8	17,8	7,9	3,4	1,8	2,1	7,7	7,1
Ukupno zaposleni, u 000	141,1	140,1	142,7	143,5	144,4	150,8	156,4	166,2
Regis.nezaposleni, u 000	81,5	80,6	71,7	65,1	54,5	43,2	31,5	28,4
Stopa nezaposlenosti	32,5	30,4	26,7	22,4	18,5	14,7	11,9	10,7
Pros. neto zarada u EUR	107	149	173	195	213	280	338	416

„Pregrijavanje ekonomije“, eksterni disbalansi i ekspanzija potrošnje

- **ekspanzija kredita**, odnosno veći rast kredita od depozita
- **visok rast uvoza** i stepen pokrivenosti uvoza izvozom ispod 40%
- visok nivo svih vidova **potrošnje**
- **rast plata** preko rasta produktivnosti rada
- neispunjavanje obaveza iz privatizacionih ugovora, itd.

„Pregrijavanje ekonomije“, eksterni disbalansi i ekspanzija potrošnje

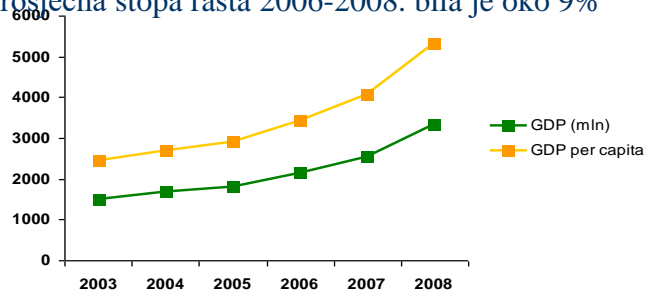
- ekspanzija kredita, odnosno veći rast kredita od depozita
- visok rast uvoza i stepen pokrivenosti uvoza izvozom ispod 40%
- visok nivo svih vidova potrošnje
- rast plata preko rasta produktivnosti rada
- neispunjavanje obaveza iz privatizacionih ugovora itd.

Tri godine od obnove nezavisnosti Crne Gore (2006-2008): ključna postignuća

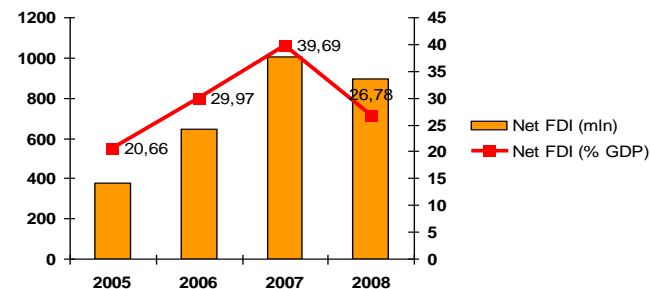
Grafik1. Bruto društveni proizvod

-najbrži rast BDP u regionu

-prosječna stopa rasta 2006-2008. bila je oko 9%

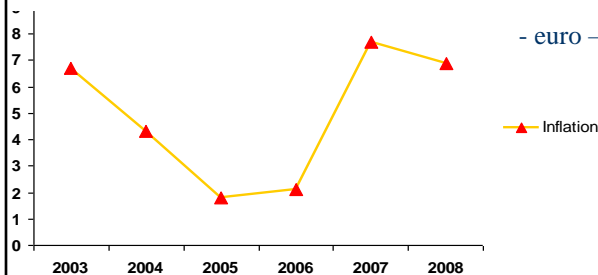
Crna Gora - lider u Evropi prema nivou FDI/pc (blizu 1000 €/pc) Grafik 2. Strane direktne investicije

Grafik 3. Inflacija

- nizak nivo inflacije

- euro – zvanično sredstvo plaćanja

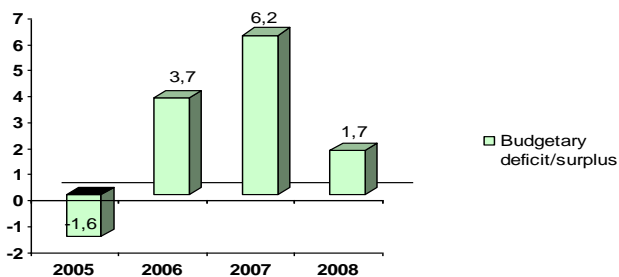
Grafik 4. Stopa nezaposlenosti

- značajan pad nezaposlenosti

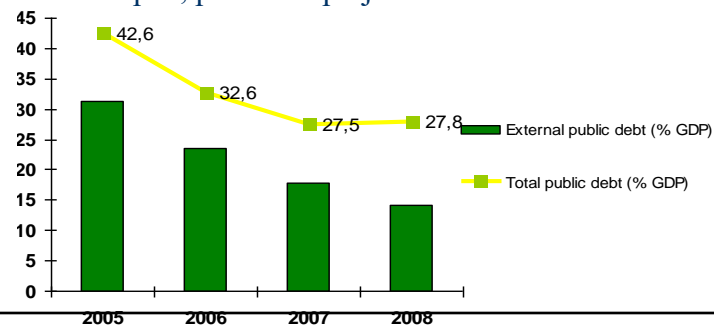
Grafik 5. Budžetski deficit / suficit

- tri godine uzastopno ostvaren je budžetski suficit

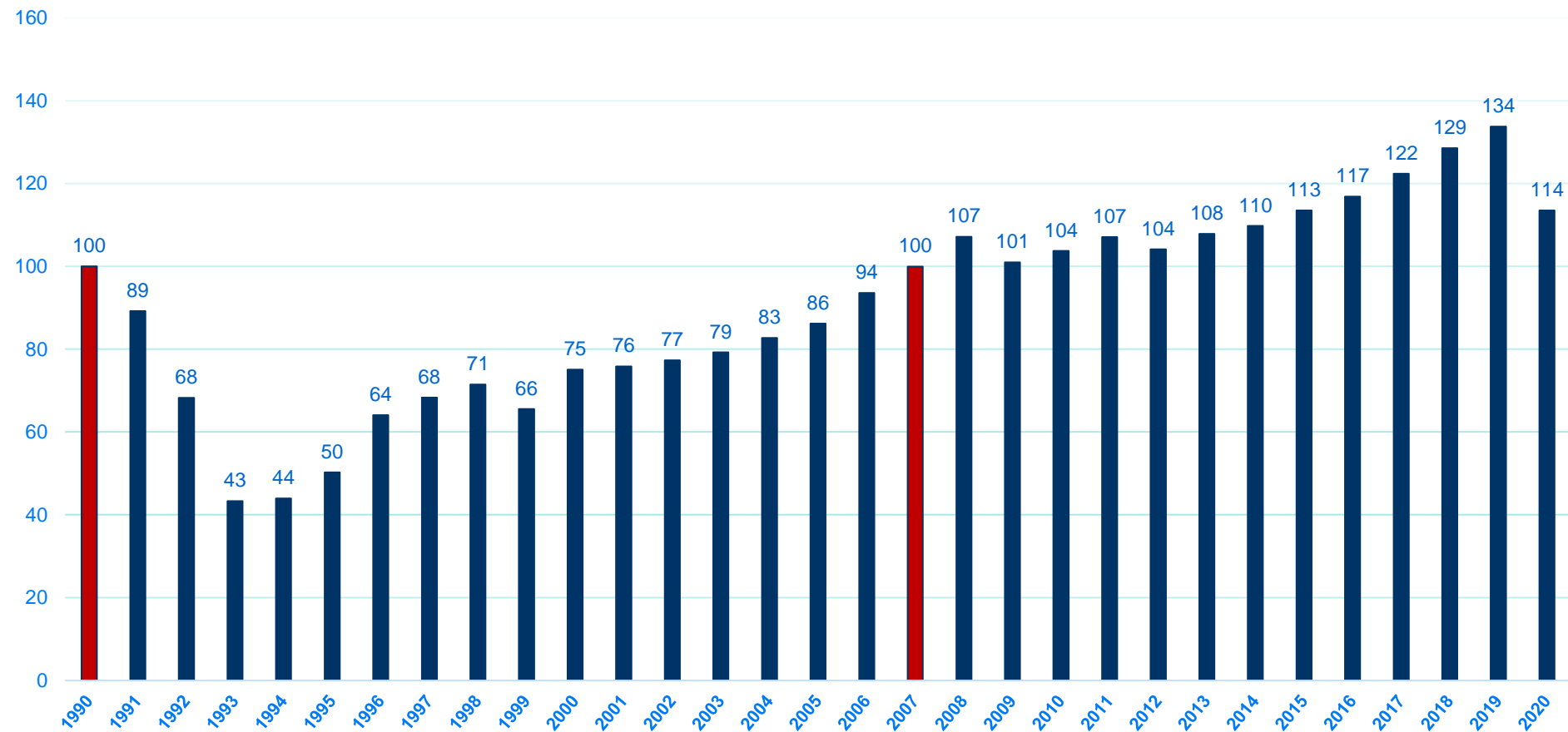

Grafik 6. Javni dug

- nizak nivo ukupne, posebno spoljne zaduženosti

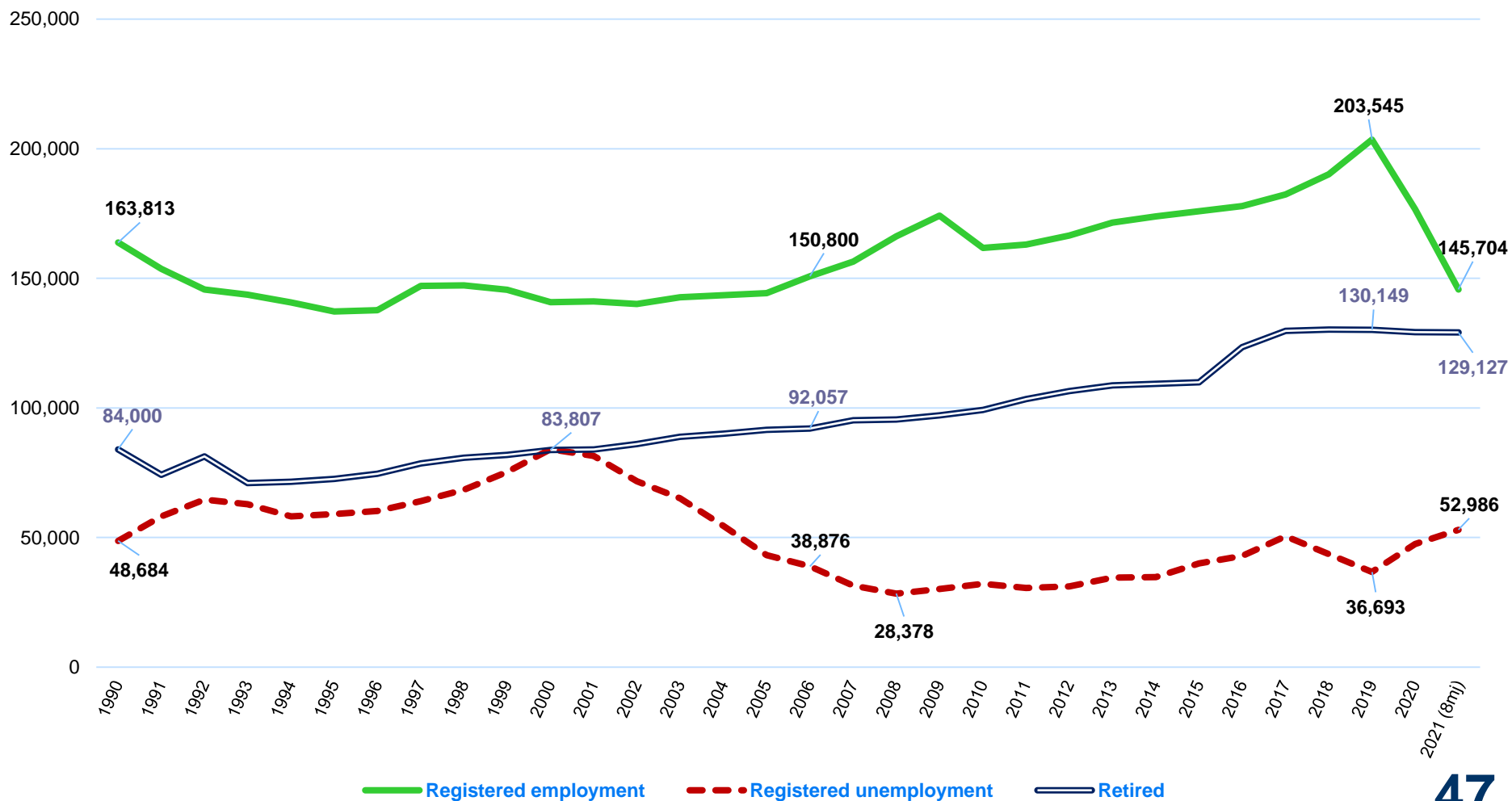

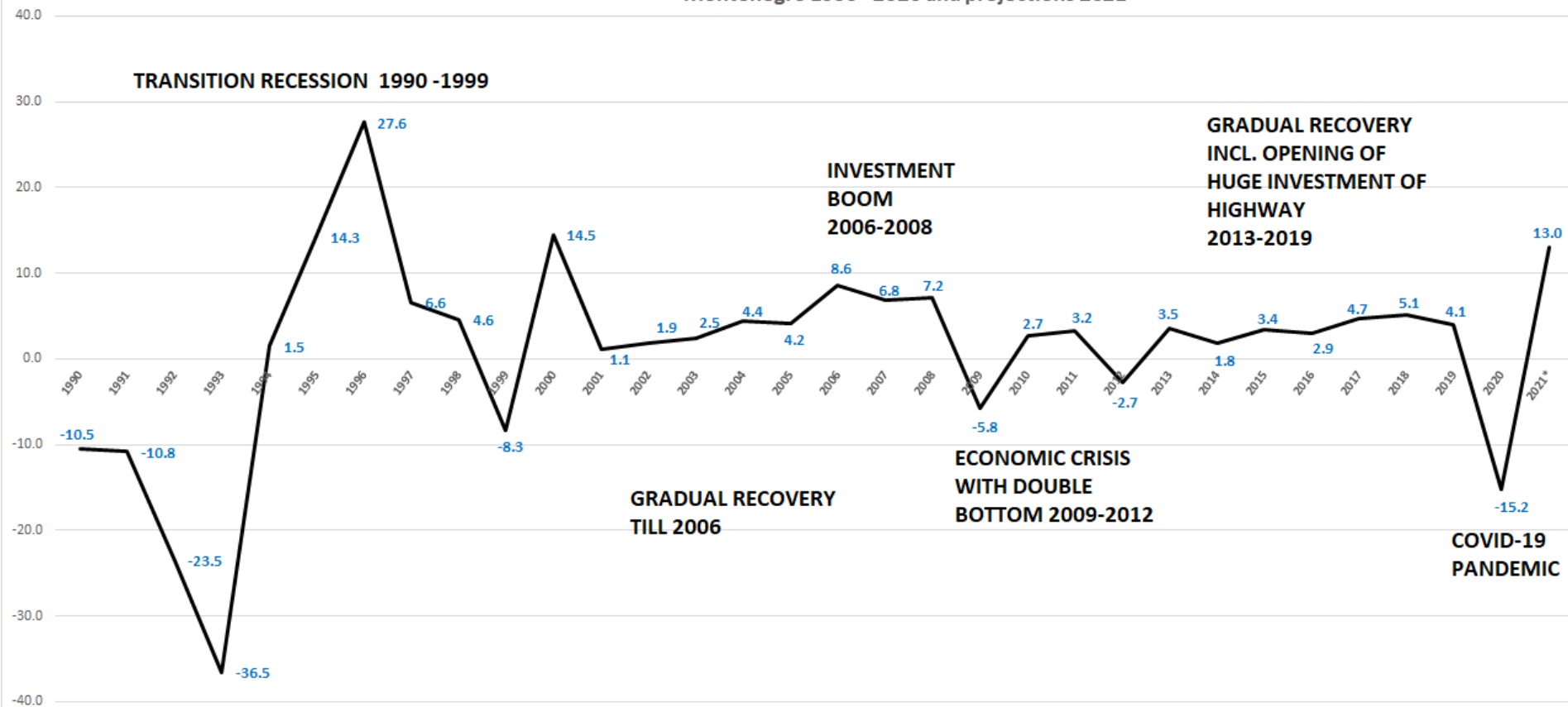
Real GDP (1990=100) in constant prices 2015, UN statistics

Montenegro has achieved the '90s level of the real GDP for the first time in 2007.

Registered employment, unemployment and pensioners in Montenegro 1990-2021 (VIII 2021)

- CG ostvarila prosječnu realnu stopu BDP-a u periodu **2006-2019.** godine od 3,5%,
- podigla sintetički indikator kupovne moći stanovništva sa 35 na 50 BDP/pc u paritetu kupovne moći u odnosu na EU prosjek (EU=100) u 2019, koji je istovremeno i najbolji u regionu;
- privukla preko 6,5 mlrd € stranih investicija,
- dostigla 8.770 \$ BDP/pc po stanovniku (50 \$/pc 1950, 2300 \$/PC 1989),
- **2020 – pad na 46 GDP pc in PPS**
- **2021 – značajan ekonomski oporavak**

Ograničenja razvoja koja proizilaze iz dejstva

● UNUTRAŠNJIH faktora

- Nedovoljno izgrađena infrastruktura
- Biznis barijere
- Strukturna nezaposlenost
- Nedovoljan rast
- Pritisak javnih finansija (deficit, otplata duga, penzioni deficit, visoki transferi i socijalna davanja..)
- Problem broja zaposlenih i efikasnosti institucija u javnom sektoru (uključujući i javna p-ća)
- Smanjenje odobrenih kredita i učešće NPL u ukupnim kreditima
- Smanjenje budžetskih prihoda, siva ekonomija i poreska evazija

● SPOLJNIH faktora

- Slab i neujednačen oporavak zemalja EU i CEFTA (ključnih trgovinskih partnera)
- **Mjere ekonomskog oporavka EU ne dalju efekte „preko noći”**
- **Smanjena sklonost investitora za investiranje u nestabilnim uslovima**
- **Skuplji troškovi finansiranja i manja kreditna aktivnost** povećavaju troškove finansiranja i za državu i za privatni sektor
- Geopolitički rizici
- Migrantska kriza

CRNA GORA – ek. projekcije u NSOR 2030

- **srednjoročne projekcije rasta** (i razvoja, koji uključuje promjenu privredne strukture) gravitiraju prosječnoj realnoj stopi rasta od 4% godišnje do 2020. godine, odnosno do **4,5% godišnje u periodu implementacije NSOR**. Po praviliu „70“, to znači da bi se **crnogorski BDP mogao udvostručiti za 15 godina**, što se poklapa sa periodom implementacije naše Strategije (2016-2030). U varijanti konstantnog fertiliteta rasta stanovništva do 2030.g. (628.518, Monstat, projekcije iz 2014.g), dohodak po glavi stanovnika u 2030 godini dostigao bi nivo od **11.440 € (BDP/pc)**.
- Do 2030. godine planiranim mjerama NSOR, posebno u oblasti ekonomskih resursa, moguće je podići **stopu aktivnosti stanovništva (16-64) sa 64% na 69%**, odnosno sa 86 na 95% udnosu na prosječnu stopu aktivnosti stanovništva (15-64) u EU.
- **rast stope zaposlenosti** sa 52,5% na 56% u starosnoj dobi 15-64.godine do 2025.godine, što bi značilo 20.000 novozaposlenih i dohodak po glavi stanovnika od 10.000 €. Slijedom projektovane stope privrednog rasta do 2030. godine, moguće je **stopu zaposlenosti povećati do dodatna 2 procentna poena odnosno na 57,5%**. Rast stope zaposlenosti na nivo od 57,5%, uz proporcionalan rast radnog kontingenta 15-64, omogućio **bi preko 33.000 novih radnih mjesta do 2030. godine**.
- **smanjenje stope nezaposlenosti**, sa tendencijom približavanja EU prosjeku odnosno **jednocifrenoj nezaposlenosti**;
- **strukturu BDP Crne Gore** i dalje će opredjeljivati pretežno usluge (do 75% uključujući građevinarstvo), zatim industrija sa 15%, te poljoprivreda sa 10%. **Revitalizacijom industrije na principima održivog razvoja, moguće je povećati njeno učešće i do 20% BDP**, čime bi se smanjila izloženost naglim promjenama eksterne tražnje.

- Smanjiti DMC (domaću materijalnu potrošnju resursa) za 20% do 2020. godine u odnosu na prosjek 2005-2012 (kroz ciljeve projektovane po sektorima), podići resursnu produktivnost, postići ravnotežu biokapacitea (razlika ekološkog otiska i biokapaciteta)
- planirane projekcije uključuju i **postizanje “ravnoteže” odliva po osnovu bilansa tekućih transakcija i priliva po osnovu SDI** u odnosu na ukupni BDP. Smanjivanjem uvozne zavisnosti i jačanjem prioritetnih sektora privrede, mogu se očekivati pozitivni trendovi u smanjivanju robnog deficita odnosno u ukupnom saldu roba i usluga.
- **zaduženost crnogorske ekonomije** u skladu sa kriterijuma iz Mاستrihta; postizanje održivosti javnog duga unapređuje kreditni rejtning zemlje, a odgovorno upravljanje i kontrola javne potrošnje uz jačanje kapaciteta prihodnih institucija omogućiće **kredibilno srednjoročno planiranje i kreirati prostor za veći budžet za održivi razvoj;**

Izabrani makroekonomski indikatori

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
BDP, mil EUR	2,980.9	3,125.1	3,264.8	3,181.5	3,362.5	3,457.9	3,654.5	3,954.2	4,299.1	4,663.1	4,950.7	4,193.2	4,636.6
BDP, realni rast u %	-5.7	2.5	3.2	-2.7	3.5	1.8	3.4	2.9	4.7	5.1	4.1	-15.3	13.4
BDP/pc u €	4,830	5,049	5,267	5,129	5,413	5,561	5,874	6,354	6,907	7,493	7,957	6,743	7,469
Infacija (CPI od 2009)	1.5	0.7	3.5	4.1	2.2	-0.5	1.4	0.4	2.5	2.6	0.4	-0.3	3.8
Industrijska proizvodnja	-32.2	17.5	-10.3	-7.1	10	1,8	3	-4.6	4.3	5.3	3.2	3.5	-1.7
Ukupno zaposleni, 000 (Monstat) Ø	174,152	161,742	163,082	166,531	171,474	173,595	175,617	177,908	182,368	190,132	203,545	203,545	176,692
Registr. nezaposleni, ZZZ, u 000 (XII)	30,169	32,026	30,521	30,188	34,514	33,284	39,991	49,487	51,262	41,378	37,616	47,053	55,241
Registrovana nezaposlenost, prosjek, ZZZ	28,385	31,864	30,876	30,182	31,873	33,284	34,587	42,844	50,509	43,613	36,693	41,612	54,038
Registrovana stopa nezaposlenosti ZZZ	14.0	16.5	13.3	13.0	13.7	14.3	14.9	18.5	21.8	18.8	15.8	23.0	23.3
Stopa nezaposlenosti (ARS)	19.0	19.8	19.9	19.7	19.5	18.0	17.6	17.7	16.1	15.2	15.1	17.9	17.1
Prosječna bruto zarada u €	643	715	710	727	726	723	739	751	765	766	773	783	792
Prosječna neto zarada u €	463	479	476	487	479	477	490	499	510	511	515	524	532
Indikatori spoljnoekonomske neravnoteže	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Izvoz roba (f.o.b.), mil € - /X/	296.3	339.6	470.5	387.5	395.7	357.5	330.3	350.8	382.4	436.1	465.495	408.591	
Izvoz roba u BDP-u, (sklonost izvozu) X/Y	10%	11%	14%	12%	12%	10%	9%	9%	9%	9%	9%	10%	
Uvoz roba (f.o.b.), mil € /M/	1,617.9	1,611.8	1,773.1	1,771.7	1,724.3	1,733.9	1,794.1	2,008.5	2,242.5	2485.2	2531.1	2039.4	
Uvoz roba u BDP-u (sklonost uvozu) M/Y	54%	52%	54%	56%	51%	50%	49%	51%	52%	53%	51%	49%	
Koeficijent otvorenosti (roba) (X+M)/Y	64%	62%	69%	68%	63%	60%	58%	60%	61%	63%	61%	58%	
Robni deficit	-1,321.6	-1,272.1	-1,302.6	-1,384.2	-1,328.6	-1,376.4	-1,463.7	-1,657.7	-1,860.1	-2,049.2	-2,065.6	-1,630.8	
Robni deficit, % od BDP-a	44%	41%	40%	44%	40%	40%	40%	42%	43%	44%	42%	39%	
Pokrivenost uvoza izvozom X/M, robe	18%	21%	27%	22%	23%	21%	18%	17%	17%	18%	18%	20%	
Prihodi od usluga - izvoz, mil €	731.5	806.0	903.8	950.6	994.4	1,030.6	1,214.3	1,254.6	1,382.4	1,563.3	1,697.82	671.297	
Usluge - uvoz, mil €	331.0	327.8	309.3	337.7	341.2	340.3	425.4	485.5	530.6	626.7	677.583	489.623	
Saldo usluga (mil €)	401	478	594	613	653	690	789	769	852	937	1,020	182	
Izvoz roba i usluga, mil €	1,027.8	1,145.7	1,374.3	1,338.1	1,390.1	1,388.1	1,544.6	1,605.4	1,764.8	1,999.3	2,163.3	1,079.9	
Uvoz roba i usluga, mil €	1,948.9	1,939.5	2,099.6	2,166.4	2,065.5	2,074.2	2,218.8	2,494.0	2,242.5	2,485.2	2,531.1	2,039.4	
Pokrivenost uvoza izvozom, robe i usluge	53%	59%	65%	62%	67%	67%	70%	64%	79%	80%	85%	53%	
Trgovinski bilans, mil € /Saldo uvoza i izvoza/	-921.0	-793.8	-708.1	-771.4	-675.4	-686.1	-674.9	-888.6	-1,008.2	-1,112.6	-1,045.4	-1,449.2	
Trgovinski bilans,% BDP-a	31%	25%	22%	24%	20%	20%	18%	22%	23%	24%	21%	35%	
Bilans tekućeg i kapitalnog računa, mil €	-830.3	-635.2	-485.4	-478.7	-380.4	-429.1	-401.8	-641.2	-691.5	-792.8	-744.0	-1,089	
Bilans tekućeg I KAPITALNOG računa, % BDP-a	28%	20%	15%	15%	11%	12%	11%	16%	16%	17%	15%	26%	
Net FDI, mil €	1,066.5	552.1	389.1	461.6	323.9	353.9	619.3	371.6	484.3	322.5	305.1	467.5	
Net FDI, % BDP-a	36%	18%	12%	15%	10%	10%	17%	9%	11%	6.9%	6.2%	11.2%	
Javni dug, mil €	1,140.2	1,270.7	1,483.5	1,699.5	1,933.0	2,071.7	2,382.0	2,546.1	2,758.8	3,268.7	3,788.8	4,409.0	
JAVNI DUG, % BDP-a	38%	41%	45%	53%	57%	60%	65%	64.4%	64.2%	70.1%	76.5%	105.1%	84,5%
Državne garancije, izdate (mil EUR)		355.6	373.1	388.2	313.49	307.54	313	395.88	312.8	287.49	244.3	605.32	
Izdate državne garancije (% BDP-a)		11%	12%	12%	9.3%	8.9%	8.6%	10.0%	7.3%	6.2%	4.9%	14.4%	